

September 2017 Nummer 011

In dit nummer: • Reformatiejaar • Echte vrouwen lezen de Bijbel zelf • Onvoltooide bevrijding

ZIJSPIEGEL

Stedenmaagden en geestelijke maagden

In de grote St. Janskerk in Gouda staat op een van de beroemde ramen de stedenmaagd van Dordrecht afgebeeld. Zij zit in een ommuurde tuin met in haar hand een palmtak. Het raam werd in 1596 gemaakt in opdracht van het stadsbestuur van Dordrecht.

De stedenmaagd van Dordrecht was een begrip, maar ook andere Hollandse steden kenden stedenmaagden, zoals Amsterdam, Groningen en Kampen. In navolging hiervan ontstond in de Republiek ook de populaire Hollandse Maagd en later de Bataafse Maagd als symbool voor kracht en zuiverheid.

In de literatuur is de beschrijving van de (steden)maagden nogal profaan: ze zouden symbool staan voor de onneembaarheid of de overheersing van een Hollandse stad. Haar beeltenis zou zijn gebaseerd op Minerva en Pallas Athene. Haar palm zou symbool staan voor vrede en vrijheid.

Maar is dat wel zo? De afgebeelde tuin is duidelijk te herkennen als een besloten hof, een *hortus conclusus*. Dit motief ontstond in de hoge middeleeuwen als metafoor voor het paradijs zoals dat werd beschre-

ven in het Hooglied (4:12). De 'mooiste onder de vrouwen' (1:8) was niet zo maar een vrouw. Zij werd het symbool voor de ziel van religieuze mannen én vrouwen die kozen voor een mystiek huwelijk met de bruidegom Christus.

De beroemdste en invloedrijkste commentaren op het Hooglied uit de twaalfde eeuw waren de Hoogliedsermoenen van Bernardus van Clairvaux (1090–1153). Naast Franciscus van Assisi (1181–1226) werd hij dé mystieke geestelijke vader van religieus levende vrouwen tot ver in de achttiende eeuw. Hij beschouwde Maria als de belangrijkste middelares tot God. Zij was de maagd der maagden.

Middelaressen

Vanaf de twaalfde eeuw verenigden vrouwen zich en vonden elkaar in de idealen van zuiverheid en liefde voor de medemens. Met toewijding, onderwijs en zorg (*caritas*), levend in armoede en in dienst van de vrede, droegen zij bij aan een betere wereld. Met die idealen verenigden zij zich in religieuze gemeenschappen. Hun (mystieke) huwelijksband met Christus gaf hun een extra status; zij waren immers,

net als Maria, middelaressen tussen Christus en de wereld. Maria en haar leven werd naast Christus hun nieuwe rolmodel.

Behalve clarissen en cisterciënzers – vrouwen-gemeenschappen die meestal afgezonderd in een klooster woonden en vaak van aalmoezen afhankelijk waren – ontstond in de dertiende eeuw een vrouwen-beweging die onafhankelijk wilde zijn maar toch 'in de wereld' blijven. Duizenden vrouwen verenigden zich in West-Europa vanaf de dertiende eeuw in 298 begijnhoven, verspreid over 111 steden, voornamelijk in de Zuidelijke Nederlanden. Deze voor vrouwen veilige burchten van afzondering stonden niet los van de maatschappij. Ze werden gesticht aan de rand van de opkomende steden. De vrouwen voorzagen in hun eigen, sobere levensonderhoud, waardoor zij onafhankelijk konden opereren van de hiërarchische wereld en zich intellectueel konden ontwikkelen.

De ommuurde hof staat aldus model voor de tuin zoals die is afgebeeld op het raam. De vrouw draagt een palm, die vergelijkbaar is met de martelaarspalm die we regelmatig zien in voorstellingen van vrouwelijke heiligen, bijvoorbeeld bij Catharina van Alexandrië. Zij was een sterke, beeldschone vrouw die volgens de legende de aandacht van koning Maxentius afwees

De Dordtse stedenmaagd zit in een zogenaamde Hollandse tuin, omringd door de wapens van een 15-tal steden. Ze is omringd door vier vrouwenfiguren als symbolen van Voorzichtigheid, Matigheid, Gerechtigheid en Standvastigheid. Ontwerp van Gerrit Gerritsz. Cuyper, 1597. Gouda St. Jans. Foto: Joachim Köhler, via Wikimedia

om haar leven in zuiverheid aan Christus te wijden. Ze moest dat met de martelaarsdood bekopen. Is het toeval dat Catharina in die tijd, net als de Hollandse Maagd, vaak werd afgebeeld als Minerva of Pallas Athene? Zij stond, net als Maria, voor zuiverheid en wijsheid. Veel vrouwen werden in de Gouden Eeuw niet voor niets naar haar vernoemd: de Kaatjes en Katrijnen!

De Hollandse Maagd stond symbool voor deugdzaamheid, zij was net als Maria onbevlekt: een kwaliteit die hoog in het vaandel stond, zowel bij katholieken als protestanten. Maagden spraken zeer tot de verbeelding in de zeventiende eeuw. De twee grootste vaderlandse dichters uit die tijd, de protestant Jacob Cats en de katholieke Joost van den Vondel, wijdden dan ook vele verzen aan deze ongerepte vrouwen, al klonk er bij Cats soms wat ironie in door.

Hoofdrol voor vrouwen

In de contrareformatie speelden de katholieke semi-religieuze vrouwen een hoofdrol. Geschat wordt dat in de Republiek meer dan vijfduizend 'geestelijke maagden' actief waren tegenover ruim vierhonderd priesters. Meer dan negentig procent van de rooms-katholieke professionals was vrouw. Deze

vrouwen hielden de katholieke kerk in de moeilijke tijd van de Republiek overeind. Om in hun dagelijkse levensonderhoud te voorzien werd over het algemeen 'handwerk' verricht in de traditie van *ora et labora* zoals spinnen, naaien of borduren. Zo borduurden ze ook paramenten voor de schuilkerken.

De geestelijke maagden werden in de Noordelijke Nederlanden 'klopjes' genoemd. In de geest van enkele Bijbelteksten (bijv. Opb. 3:20) hadden zij Christus die op de deur van hun hart had geklopt, toegelaten in hun leven. Maagden waren geliefd en gerespecteerd in de Gouden Eeuw, zij speelden een belangrijke rol in het (religieuze) maatschappelijke leven. Niet voor niets hebben zij als symbool nog lang voortgeleefd in de Hollandse Maagd en de stedenmaagden.

Evelyne Verheggen studeerde kunstgeschiedenis in Leiden en promoveerde in 2006 in Nijmegen op een proefschrift over devotiegrafiek in de Noordelijke Nederlanden in de Gouden Eeuw. Ze werkt als erfgoeddeskundige en geeft lezingen en advies over religieus erfgoed. Als vrij onderzoeksmedewerker is zij verbonden aan het Ruusbroecgenootschap van de Universiteit van Antwerpen. www.evelyneverheggen.nl

Inhoud

Uit bestuur en redactie/inhoud	1
Het reformatiejaar	3
Onvoltooide bevrijding	6
Een andere Bijbelvertaling	8
Tegendraads: een merklap	15
130 jaar vrouwenbijbels	19
Boekdrukkunst,	24
kant en zakelijke vrouwen	
Bijbels van/voor nonnen,	26
begijnen en leken	
Joodse <i>zogerinnen</i>	33
Interview met Mirjam van Veen	35
Hebraïca Grietje van Dijk	38
Katholieke en stedenmaagden	40
Luthers en Surinaams	43
Katharina van Bora en	45
<i>Frauen am Lutherweg</i>	

De *ZijSpiegel* is het kwartaalblad van de Oecumenische Vrouwensynode. U ontvangt het blad bij een donatie van € 50,00 of meer per jaar. Een abonnement nemen is ook mogelijk: € 22,50 of bij een minimuminkomen € 12,00; voor adressen buiten Nederland € 5,50 extra voor portokosten (alle bedragen gelden per jaar). De automatische incasso van het abonnementsgeld voor de *ZijSpiegel* vindt plaats in mei. De jaardonaties worden in juni geïnd. Opgeven als donateur of abonnee kan op onze website www.vrouwensynode.nl. Problemen bij invullen van het formulier of liever niet opgeven via internet? Bel (06) 30 280 134.

Redactie

Emsi Hansen, Martina Heinrichs,
Haydy Nelson, Lieve Wuyts,
Margriet Gosker (gastredacteur)

Voorpagina: Gitta Nieuwenburg,
Zelfportret, 2014

© Redactie *ZijSpiegel*

Eindredactie

Joanne Seldenrath, Kerkstraat
20a, 6006 KP Weert
redactie@vrouwensynode.nl,
(0495) 745 214

Productie
Theologische uitgeverij
NARRATIO
Dullyna van den Herik
www.narratio.nl

Gedrukt op FSC-Biotoppapier

Kopij voor de volgende *ZijSpiegel*
kan tot 1 oktober 2017 gezonden
worden naar:
redactie@vrouwensynode.nl

ISSN 2405-9811